

VIRGIL NEMOIANU • OPERE

Cultură și societate, reflecții, publicistică

Curând înainte

5

ROMÂNIA ȘI LIBERALISMELE EI ♦ TRADIȚIE ȘI LIBERTATE

A urmat ceva și mai neobișnuit pentru mine. M-am pasionat de evoluțiile politice din țara mea natală, am urmărit cu pasiune schimbările, m-am întâlnit cu mulți vizitatori români la Washington, am cunoscut oameni tineri, literați, zărați, figuri po-

litice. Dar într-o zi am fost serios am dat înapoi, am compus articole, am tot dat sfaturi, de comportament, de lucru, de erau în siguranță neînțeleși. Activitatea unul, apoi din fire, și apoi am spus, ban din România sau nu. Am participat în România sau nu. Am participat puterilor, la care căteva m-au dus. De tați, de la Washington, am semnat câteva petiții și scrisori publice, iar în ziua de Crăciun, în chip de total neobișnuit, am dechis telefonul și am lecitimat văzând scenele transmise pe ecran.

A urmat ceva și mai neobișnuit pentru mine. M-am pasionat de evoluțiile politice din țara mea natală, am urmărit cu pasiune schimbările, m-am întâlnit cu mulți vizitatori români la Washington, am cunoscut oameni tineri, literați, zărați, figuri po-

litice. Dar într-o zi am fost serios am dat înapoi, am compus articole, am tot dat sfaturi, de comportament, de lucru, de erau în siguranță neînțeleși. Activitatea unul, apoi din fire, și apoi am spus, ban din România sau nu. Am participat în România sau nu. Am participat puterilor, la care căteva m-au dus. De tați, de la Washington, am semnat câteva petiții și scrisori publice, iar în ziua de Crăciun, în chip de total neobișnuit, am dechis telefonul și am lecitimat văzând scenele transmise pe ecran.

A urmat ceva și mai neobișnuit pentru mine. M-am pasionat de evoluțiile politice din țara mea natală, am urmărit cu pasiune schimbările, m-am întâlnit cu mulți vizitatori români la Washington, am cunoscut oameni tineri, literați, zărați, figuri po-

litice. Dar într-o zi am fost serios am dat înapoi, am compus articole, am tot dat sfaturi, de comportament, de lucru, de erau în siguranță neînțeleși. Activitatea unul, apoi din fire, și apoi am spus, ban din România sau nu. Am participat în România sau nu. Am participat puterilor, la care căteva m-au dus. De tați, de la Washington, am semnat câteva petiții și scrisori publice, iar în ziua de Crăciun, în chip de total neobișnuit, am dechis telefonul și am lecitimat văzând scenele transmise pe ecran.

Unul din volume a fost alcătuit la inițiativa Institutului

SPANDUGINO

Cuprins

Cuvânt înainte 7

ROMÂNIA ȘI LIBERALISMELE EI 9

Cuvânt înainte 11

I. COMUNISM 13

Malia și anticomunismul 15

Umanismul cultural și mecanismele tiraniei 22

II. DREAPTA ROMÂNEASCĂ 31

Mircea Eliade între Chicago și București 33

Despărțirea de eminescianism 50

Diagnostic românesc 63

III. PERSPECTIVE DE CENTRU-DREAPTA 79

Conservator — un câmp semantic 81

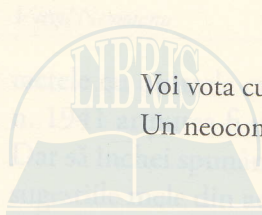
Ce rost are o mișcare creștin-democrată? 88

Ce este politica democrat-creștină? 94

De la egalitate la pluri-elitism: termenii unei dezbatere 98

În apărarea inegalității 104

Pluri-elitism 111

Voi vota cu George Bush 114

Un neoconservator jeffersonian în Viena sfârșitului de secol:

Aurel C. Popovici 117

IV. LIBERALISM ISTORIC ȘI POLITIC 131

Variante ale liberalismului 133

Clasicii normalității 141

Imitație și identitate 150

Dialectica autocriticii naționale 156

Alegerile românești – o narațiune explicativă 168

Etic și economic 173

Bogații și săracii în America 179

Vlad Georgescu sau intelectualul ca om de stat 184

Cazul etosului central-european 188

V. O CULTURĂ LIBERALĂ 227

Mihai Șora și tradițiile filosofiei românești 229

Neoplatonism și cultură română 246

Ștefan Aug. Doinaș: o existență armonioasă 262

Ion Necoșescu: o continuitate democratică de gândire
și acțiune 265

Moștenirea lui Ion Necoșescu 269

De la I.D. Sârbu la Cercul Literar de la Sibiu și înapoi 281

Nicolae Manolescu la 50 de ani 301

Profil Norman Manea 309

Un mare eveniment istoriografic 311

Un triumf istoriografic și „ imaginea României ” 317

O mică odisee de bibliotecă: lucrul la o enciclopedie 322

Notă suplimentară 328

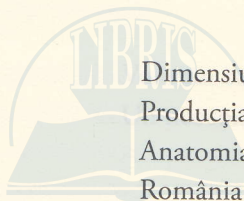
Bibliografie 329

1. AMERICA 347

- America de azi și America inițială 349
- America: pro sau contra? 358
- Izvoarele politice ale Americii 362
- Natura ca discurs. Dezbateri ecologice americane 366
- Adam Smith și teoria umanismului comercial 370
- Viața la țară în America 375
- Fotbalul, globalismul și societatea americană 380
- Meditații după războiul Golfului 386
- Excentricitatea în America 394
- Diversity Blues 398
- În patru colțuri ale lumii 401
- Balanța secolului XX 407
- Europa ieri, azi, mâine 411
- Noi și antiamericanii 420

2. ROMÂNIA 429

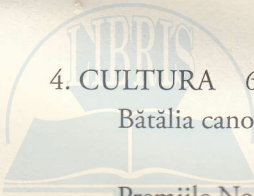
- Tranziția și paradoxurile sale 431
- Nicolae Balotă, mon frère 446
- Considerații despre revoluția din decembrie 1989 449
- După 1989 452
- Un model românesc? 456
- Temeinicie 460
- România, Rusia și Orientul 464
- Stânga occidentală și intelectualii români 467
- Despre intoleranța ideologică 470
- Disidenții și rolul lor 474
- Multiculturalismul și societatea românească 477
- Din Balcani la Hong Kong și îndărăt 481

Dimensiunile arhitecturii	485
Producția de suferințe	488
Anatomia suferinței	491
România văzută din afară	494
Încă o istorie a românilor	498
Plăcerile exilului	501
Complexele, bată-le vina	504
Complexe ale culturii române? Care complexe?	508
„Coloana a cincea”	511
Rupturile non-comunicării: o galerie	513

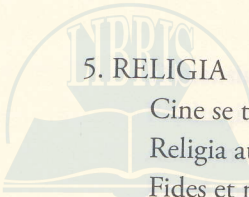
3. IDEOLOGIA 519

Globalism, multiculturalism și literatură comparată	521
Plimbarea	549
Seneca	552
De la Glucksmann la Havel	556
Cantacuzino	558
Argetoianu și conservatismul	561
Alice Voinescu și politica	565
Subsidiaritatea și carențele ei	569
Toleranța ca virtute și păcat	575
De la Gray la Roepke: mica proprietate	578
Liberalism și naționalism:	
gânduri la moartea lui Isaiah Berlin	582
Sportul și ideologia	586
Federalismul	589
Suferințele neamurilor	592
Farmecul discret al imperialismului	595
Scrisoare din Washington	599
A patra scrisoare din America	603
Democrație și legalitate	608
Comunismul în derivă sau scurtă vizită în China	612
O scrisoare despre utopie în America	618

4. CULTURA 625

- Bătălia canonică – de la critica americană
la cultura română 627
- Premiile Nobel 642
- Estetică și democrație 646
- Goethe cunctator 650
- Ernst Jünger – 96 656
- Ernst Jünger sau desprinderea de împrejurimi 661
- La moartea lui Ernst Jünger 670
- Modernitatea dezvăluită 674
- Cei trei muschetari 677
- Arte asiatice 680
- Cornel Regman, între trecut și viitor 684
- Lucian Blaga: trecut, prezent, viitor 687
- Un interviu în vorbire indirectă 691
- Un filosof al culturii: Mihai Spăriosu 698
- Anarhismul patriotic 702
- „Entuziastul: O viață a lui Thornton Wilder”.
Gilbert Harrison/Ticknor and Fields 707
- Saul Bellow și interogațiile prezentului 714
- La moartea lui Cleanth Brooks 719
- Un nou curent critic american? 729
- John Updike și încheierea unei tetralogii 727
- Matca stilistică în America 731
- Kingsley Amis, „Stanley and the Women”,
Summit Books; Kingsley Amis,
„Russian Hide-and-Seek”, Penguin (U.K.) 735
- A doua scrisoare din Washington 741
- Derek Walcott și localismul cosmopolit 744
- A treia scrisoare din America 749
- A cincea scrisoare din America 752
- Rafinamentul postmodernismului 756
- Poezia americană matură 760
- Literatura comparată – o pasăre phoenix 764

5. RELIGIA 771

Cine se teme de religie? 773

Religia autentică 776

Fides et ratio 780

Anticomunism: forțe eclesiastice 785

„Ideea unei «confesiuni naționale» nu este nici realistă,
nici sănătoasă” 789

Din Franța către America 792

Alte voci 796

Unde Estul întâlnește Vestul 801

Două cărți despre cer 805

Știință și credință: foarte iute-privite 809

Catolicismul în America: trăsături specifice 815

Mari figuri și actuale figuri în catolicismul american 823

A D D E N D A 835

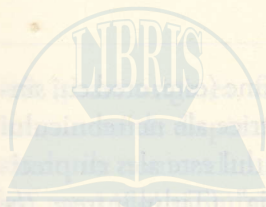
Diversitățile idilei și cultura română: între religie și secularitate 837

„Junimea” și câteva din contextele ei 847

Modificări canonice și generații de aur: o propunere 860

Cercul literar între idilism și spirit critic 871

Generații și generații 887

Malia și anticomunismul

Pe la începutul anilor '80 circula următoarea butadă. În secolul următor, enciclopediile vor consemna în dreptul numelui Brejnev o scurtă caracterizare: „politician rus minor contemporan cu Soljenițin”. Pe atunci ni se părea o glumă îndrăzneță: să răstorni raportul de importanță între unul din atotputernicii politici ai globului și un disident fugărit și semi-interzis. Gluma s-a transformat în realitate. Câți oameni tineri mai știu astăzi numele lui Brejnev? (Nu este mai puțin adevărat că, la accelerarea istorică în care suntem prinși, s-ar putea ca și numele lui Soljenițin să se topească încet în uitare – parcă însă mai lent și cu șanse mai bune de supraviețuire parțială.)

Într-un fel, gluma în sine pare să fie emblematică pentru întreaga istorie a imperiului sovietic, a întregului lagăr socialist: cu extraordinară viteză, acea prezență copleșitoare și obsedantă a unui întreg mod de gândire, a unui masiv muntos al politicii de zi cu zi se topește în neființă, dispare ca un fum din conștiințele oamenilor. Iată o observație, într-un fel, cumplit de tristă atât pentru zecile de milioane de victime directe și indirecte ale sistemului, cât și pentru cei (din fericire mai puțin numeroși) care-și puneau credințe și speranțe în acest model utopic și secularist al viitorului uman.

Cartea profesorului Martin Malia își propune (este, cred eu, singura de acest fel) să studieze mecanismele lăuntrice ale netrebnicului experiment, în creșterea și descreșterea sa. Subtitlul este ales cu precizie de chirurg: „O istorie a socialismului în Rusia”. (Titlul întreg: *The Soviet Tragedy. A history of Socialism in Russia 1917-1991*, New York, Free Press, 1994.) Malia, recent pensionat, a fost vreme de decenii una din figurile legendare ale istoriografiei rusești. Profesor la Berkeley (l-am întâlnit cu timiditate de vreo două-trei ori, să fie vreo douăzeci de ani de atunci) publică puțin, dar extraordinar de substanțial. Prin 1990 a făcut enormă senzație un articol al său publicat anonim (semnătura: „Z”) în trimestrialul „Dedalus”, în care era implicată o critică a lui Gorbaciov și a politiciii acestuia, lucru care, firește, supăra peste măsură pe numeroșii intelectuali de Stânga și/sau radical-democrați, pururi dornici să descopere măcar o latură pozitivă, fie ea oricât de micuță, în sistemul falimentar sovietic. S-a speculat enorm în privința autorului, până la urmă dezvăluit. Am putea spune că volumul de față constituie o deplină dezvoltare a unora din ideile exprimate pe scurt acolo, în acel eseu.

Malia scrie în tradiția stilistică a istoriografiei anglo-saxone, în fraze scurte, cu judecăți tranșante, de la o anume distanță față de evenimentul istoric. Lipsesc detaliile, nu se fac încercări de a intra în interiorul personajelor istorice. Bibliografia e pe cât de selectivă, pe atât de solidă.

Care sunt ideile principale ale cărții? Întâi – și anume printr-o analiză logică strânsă – că nu era nimic *necesar* în victoria extremei Stângi în vechea Rusie. Circumstanțele, nepăsarea occidentală, uneori de-a dreptul întâmplarea (lipsa de coordonare a generalilor „albi” în timpul războiului civil) au îngăduit bolșevicilor să se consolideze. Dezvoltarea economică și politică a masei teritoriale eurasiatice se putea însă realiza probabil la fel de bine, dar fără costul exorbitant în suferința umană, în vieți omenеști pe care l-a înregistrat istoric comunismul.

În al doilea rând, Malia năruie în chip decisiv mitul unui „leninism cu față umană” simetric opus unui stalinism totalitar. Acest

mit își are originea, firește, în Rusia însăși: printre oamenii de rând într-un soi de disperată nădejde de a se autosalva psihologic, dar și în rândurile nomenclaturii, unde timizii rebeli își căutau un alibi la umbra unui idol monumental, defunct și tăcut. Mitul a fost cu pasiune îmbrățișat în Occident de către toți acei (voluntari sau involuntari) complici care nu puteau răgădui fioroasa realitate sovietică, dar nici nu erau capabili să se desprindă de logica gândirii de Stânga. În ultimele decenii, foarte numeroși istorici, nu în ultimul rând ruși chiar, au pulverizat aceste false convingeri. Malia construiește un cadru teoretic solid pentru astfel de concluzii istorice antileniniste pe care azi (de voie, de nevoie!) suntem mai toți obligați să le admitem.

În al treilea rând, Malia se arată necruțător cu vederile potrivit cărora, de fiecare dată, imperiul sovietic dispunea de alternative moderate, care uneori s-au impus, alteori nu. Pe rând, Troțki, Buharin, Hrușciiov, Gorbaciiov (și alții mai mărunți) au reprezentat puncte de raliere de acest fel. Istoricul nu neagă faptul că, în mod subiectiv, astfel de oameni doreau realmente ca totalitarismul să fie îndulcit, să devină mai rațional, mai eficient economic, mai puțin opresiv. El demonstrează însă convingător că practic acest lucru nu era *posibil*: un comunism reformist înceta să mai fie comunism, colapsa dinăuntrul său. Încă din primele secunde ale utopiei colectiviste, teroarea a fost un factor *indispensabil*, un stâlp de susținere fără de care supraviețuirea sovietică era o imposibilitate. Remarc în această privință examinarea admirabilă a teoriilor lui Evgheni Preobrajenski din anii '20 (care l-au influențat mult pe Buharin), precum și demonstrația pe viu, meticuloasă, a valabilității interpretative în cazul lui Gorbaciiov.

În sfârșit, un merit de primă greutate al lui Malia este și felul în care în ultimele capitole ale cărții sale reliefează că destrămarea imperiului sovietic a fost declanșată tocmai în „veriga cea mai slabă”. Foarte intim și subiectiv m-am simțit recunoscător lui Martin Malia pentru modul franc și răspicat în care a știut să admită această realitate istorică.

Da, mai există încă de pe acuma și alte câteva cărți bune despre fiorosul episod istoric al sovietismului. Dintre cele citite de mine le-aș

numi pe cele ale lui Richard Pipes (de pildă, *The Russian Revolution*, New York, Knopf, 1990 și *Russia Under the Bolshevik Regime*, New York, Knopf, 1994), pe cea a lui A. Nekrich și M. Heller, *Utopia in Power. The History of the Soviet Union from 1917 to the Present*, iar deasupra lor aş pune monumentalele opere ale lui Robert Conquest; s-ar mai cuveni adăugate aici studiile în fond de filozofie a istoriei ale lui James Billington *The Icon and the Axe*, Random, New York, 1970, sau *Fire in the Minds of Men*, 1980.

Malia are însă două mari avantaje. În primul rând, oferă un scenariu integrativ extrem de coerent, o narațiune extrem de strânsă și de convingătoare: nu cred că acestea vor putea fi întrecute prea ușor. În al doilea rând, Malia are memorie lungă: el nu se teme să *reamintească* erorile general-acceptate odinioară, nici să polemizeze cu semizeii unei pseudokremlinologii care reprezentau versiunea „oficială” utilizată de hegemoniile de centru-stânga din Occidentul anilor '30 și '40, de cei neosteniți în căutarea unor „laturi pozitive” ale coșmarului bolșevic. Un bun exemplu de acest fel ar fi britanicul Edward H. Carr, a cărui operă în opt volume (*A History of Soviet Russia 1917-1929*, publicată între 1950 și 1969) reprezintă, nu mă sfiesc să o spun, o adevărată rușine, o încercare pe cât de cinică, pe atât de stupidă de a înfrumuseța comunismul sovietic și de a ascunde monstruoasele sale crime.

În România, o carte asemănătoare celei a lui Malia a devenit populară și a dobândit autoritate: cea a lui François Furet, *Le passé d'une illusion. Essai sur l'idée communiste au XX-ème siècle* (Paris, La-ffont, 1995) (Trecutul unei iluzii, București, Humanitas, 1996; trad. E. Marcu și Vlad Russo). Furet este o figură venerabilă de istoriograf, operele sale despre Revoluția franceză au reprezentat o adevărată co-titură în înțelegerea infinit mai complexă a acestui fenomen istoric de bază al istoriei moderne. Furet demonstra că nu numai speranțele, dar și gravele amenințări ale modernității se găseau, seminal, în chiar interiorul evenimentelor de după 1789, evenimente care se cereau examinate judicios și obiectiv, iar nu exaltate în mod necritic. Acum iată-l pe Furet aventurându-se într-un teritoriu în care nu este în fond specialist indubitabil. Nu că i-ar fi străină această parte a istoriei

contemporane: în tinerețe marele istoric, ajuns acum la șaptezeci de ani, cochetase și el, ca atâția intelectuali apuseni, cu ideile respective! Pur și simplu însă nu secolul al XX-lea este specialitatea lui Furet. Cartea lui este, din această cauză, să vorbim deschis, ușor dezamăgitoare; un cititor atent o va plasa pe scara valorică nițel mai jos decât cele americane mai înainte pomenite. Furet vorbește despre lucruri știute și întrebuițează mai mult surse indirecte. Meritele principale ale cărții sale (mai curând un compendiu sau manual decât o cercetare originală) mi se par a fi două.

Una este legată de specializarea profesională a lui Furet: paralele între Revoluția rusă și cea franceză, un comparatism istoric dintre cele mai incitante și vrednice de atenție. A doua este atenția cu totul deosebită pe care o acordă atitudinilor și reacțiilor intelectualilor în fața firoaselor întâmplări istorice de la Răsărit. Și în această privință (iată-mă cârtitor întruna) există autori care-l întrec în acribie pe Furet. Așa ar fi profesorul de la Yale, Paul Hollander, ale cărui lucrări, *Political Pilgrims. Travels of Western Intellectuals to the Soviet Union, China and Cuba* (New York, Harper, 1981), precum și *The Survival of the Adversary Culture, Social Criticism and Political Escapism in American Society* (New Brunswick, N.J., Transaction Books, 1988), zugrăvesc fără prea multe menajamente temenelile și lingușelile de care s-au făcut vinovați intelectuali dintre cei mai reputați ai Americii și ai Europei față de un totalitarism bestial; unii regretând ulterior aceste poziții, cei mai mulți însă trecând cu dezinvoltă nepăsare peste propriile vinovății, de care prea puțini mai au chef să-și amintească azi. În schimb, Furet are un remarcabil talent portretistic. El surprinde cu talent figurile unor exaltați timpurii care au intrat într-un joc dialectic, dintre cele mai complicate, cu marxism-leninismul în teorie, cu comunismul în practică. Figura catolicului de Stânga Pierre Pascal, un entuziast dezamăgit, îmi era cu totul necunoscută. Panait Istrati e bine și corect prins în acest insectar; la fel Lukács Georg sau Victor Serge. Furet dovedește o cunoaștere în adâncime a lui Boris Suvarin, cândva membru în conducerea mișcării comuniste internaționale, apoi, evadat la Paris, unul dintre întemeietorii sovietologiei,

deși „lumea bună” intelectuală l-a considerat cam toată viața fie ușor ținut, fie un transfug nevrednic de crezare. În fine, Furet îl citează în vădită cunoștință de cauză pe altul dintre pionierii disciplinei sovietologice, tot convertit și el (după o tinerețe marxist-leninistă), și anume pe Franz Borkenau, analist lucid și pătrunzător, care spre bătrânețe avea să dezvolte (Furet nu mai intră în aceste detalii) schița unei istorii a culturii în tradiție spengleriană. Am regretat poate numai faptul că Furet pare să ignore cariera și realizările formidabilului Valeriu Marcu, odraslă de burghezie bucureșteană, agent de legătură al liderilor comuniști, ca adolescent, încă înainte de 1917(1), autor al primei monografii despre Lenin (publicată în germană în 1923) și al unor decisive analize timpurii despre Zinoviev, Kamenev și alții (pe lângă eseuri de adâncime despre Machiavelli, expulzarea evreilor din Spania Renașterii etc.), iar apoi aliat strategic al Dreptei antifasciste germane și bun prieten cu Ernst Jünger. (În treacăt fie spus, România dispune de un specialist de talie internațională în opera și gândirea lui Marcu, în persoana profesorului ieșean Andrei Corbea.)

Tot astfel este imposibil să nu accentuezi succesul lui Furet în abordarea chestiunii atât de delicate și de alunecoase a raportului dintre fascism și comunism: nu numai ca modalități de tipologie socio-politică, dar chiar și în dialectica concretă a relațiilor dintre ele în scurgerea deceniilor. Furet evită cu înțelepciune identificările simplificatoare, fără să treacă însă cu vederea similitudinile și dansul de imitații reciproce în care s-au angajat aceste variante ale totalitarismului. (Chiar și aprecierile despre pătrunzătorul, dar controversatul istoric german Ernst Nolte sunt dintre cele mai juste.)

Traducerea cărții lui Furet se justifică din plin, dar mi-ar plăcea să știu că ea nu va rămâne izolată. Cărțile scrise de Malia, de Conquest, de Pipes, de Hollander și destule altele se cer neapărat puse la dispoziție, în limba română. Iată de ce.

În toate țările care, după o perioadă de nemilostivă constricție, se arată dornice să apuce drumul constituționalității, al regimului parlamentar, al drepturilor civice individuale, al liberei întreprinderi abundă nu numai șansele, ci și pericolele. Spectrul e larg, de la Portu-

galia, Argentina și Africa de Sud, până la România, Croația sau Armenia. În aceste țări (ca și în alte câteva duzini), tentațiile centralizării, ale naționalismului, ale colectivismului, ale „scurtăturilor ilegale” spre clădirea viitorului rămân vitale și aspre. Nu sunt atât de naiv încât să-mi imaginez că lectura conștiințioasă sau producția teoretică vor fi în măsură să rezolve problemele *practice* ale acestor țări. Dar nu e mai puțin adevărat că examinarea adâncită a unei faze istorice cumplete (și recente) ar putea ajuta oamenii politici să-și definească programele, să evite învecinările periculoase, ca și distopia recent lepădată de istorie. Cetățenii înșiși ar putea înțelege mai bine ce li s-a întâmplat, de ce sunt așa cum sunt, ce ispite să ocolească. Că anticomunismul ar fi cumva echivalent moral cu comunismul este o imbecilitate malignă, vrednică de tot disprețul. Dimpotrivă, anticomunismul este o virtute etică și o datorie politică fără de care un progres democratic nici măcar nu se poate imagina. Subsidiaritate în loc de dirijism, persoană umană în loc de abstracții statistice, integralitate și raționalitate în loc de reducăționism și pasiuni, calmul valorilor în loc de pofte și gratificații trecătoare, scepticismul stenic împotriva omnicompetenței statale – iată câteva dintre pietrele de temelie pe care se clădește împotrivirea față de orice *repetiție* a comunismului. Lecturile pomenite pot măcar contribui la un astfel de rezultat, dat fiind că studiul diligent al comunismului (al rădăcinilor sale intelectuale, al mecanismelor sale răufăcătoare) este un proces educativ indispensabil modernizării și civismului democratic, atât în România, cât și pretutindeni în lume.

Bethesda, MD ianuarie 1997;

(„România literară”)